

“Det va’kje no vanskli å snakke med du”

Litt om trykksterke og trykksvake personlige pronomener i Arendal

Av Gjert Kristoffersen

Publisert i *Språket er målet. Festskrift til Egil Pettersen på 75-årsdagen 4. mars 1997*, redigert av Jarle Bondevik, Oddvar Nes, Helge Sandøy og Gjert Kristoffersen. Bergen: Alma Mater, 1997.

Advarsel

I denne artikkelen har jeg tillatt meg å være mer luftig og spekulativ enn det en kanskje strengt tatt bør være i et vitenskapelig arbeid der belegg for de påstander og analyser en framsetter, bør være mest mulig solide. Men når gode og avgjørende data synes å mangle, og det fenomenet en ønsker å se nærmere på likevel er svært interessant, må det av og til være lov å la spekulasjonene ta overhånd, så lenge en selv vet hva en gjør og gjør sin leser oppmerksom på det. Det er herved gjort.¹

Innledning

En språkendring som de siste 30 årene har spredd seg med stort fart langs sørlandskysten, er den som overskriften gir et eksempel på, nemlig utskifting av avhengighetsformen i personlig pronomen 2. person entall med en form som lydlig er lik subjektsformen. Den ser ut til å ha begynt et sted mellom Arendal og Tvedestrand, kanskje så tidlig som i 1940-årene.² Da jeg gikk på gymnaset i Arendal i siste halvdel av 60-årene, var dette en sjibbolett som avslørte brukeren til å være fra Eydehavn eller deromkring, og formen var avgjort ikke comme il faut i byen. Da jeg snautt ti år senere kom tilbake til Arendal for å samle data til hovedfagsoppgaven min i form av opptak med grunnskoleelever fra byen (Kristoffersen 1980), oppdaget jeg at endringen nå kunne observeres blant byens skolebarn. I dag forteller ryktene at den har nådd Lillesand. Om den sprer seg østover, har jeg ikke opplysninger om.³

---

¹Arne Torp og Kristian Emil Kristoffersen har bidratt med nyttige kommentarer til en tidligere versjon av denne artikkelen. De skal begge ha takk.

²Arne Torp (Torp (1980)) mener at endringen kan finnes hos folk født før krigen i Tvedestrand og på Eydehavn. Den eldste personen jeg selv har lagt merke til dette hos, er en kvinne fra Flosta, mellom Eydehavn og Tvedestrand, som må ha vært født mellom 1940 og 1950.

³Egentlig bør vel noen kanskje dra ut i felten og forsøke å undersøke litt mer systematisk hva som virkelig skjer

Den fordømmelsen som den nye bruken ble til del på byens lærerværelser i 1976, levnet liten tvil om at den ble skarpt forfulgt og forsøkt utryddet av byens lærerstand, men til ingen nytte. Symptomatisk var læreren som med dårlig skjult gremmelse fortalte at selv hans egne barn hadde begynt å bruke formen. Men på tross av at den stadig var å høre i skolegården, må elevene ha visst at dette ikke var en bruk som ble satt pris på. På de til sammen 18 timer opptak med 36 elever som jeg samlet inn, finnes det bare ett tilfelle, som attpåtil er tvetydig, men som sannsynligvis er et eksempel på den nye bruken. Denne ble produsert av en sjuåring som uoppfordret kom med følgende meddelelse: "Faren min kjenner du". Den umiddelbare konteksten tilsier at 'faren' var subjektet, og pronomenet objekt. Det fulle trykket på pronomenet støtter denne tolkningen. Ytringen som jeg har valgt som tittel på dette lille stykket, stammer fra en 16 år gammel jente, som fortærende nok kom med betroelsen rett etter at jeg hadde slått av båndopptakeren.

Tilsynelatende ser det ut til at vi her står overfor en videreføring av den forenklingen av pronomensystemet som har foregått over lang tid i norsk, der, noe avhengig av dialekt, særlig 3. person entall og 2. person og 3. person flertall har vært utsatt for sammenfall mellom subjektsform og avhengighetsform. Men som vi skal se om litt, er det ikke så enkelt. Et paradigmatisk skille mellom to former består ennå, men det trekkes annerledes nå enn i det tidligere systemet.

Den eneste jeg kjenner til som i et skriftlig arbeid har forsøkt å analysere denne endringen, er Arne Torp i en artikkel fra 1980.⁴ Han tar utgangspunkt i dialekten der endringen ser ut til å ha oppstått, og ser den som et ledd i en såkalt kjedeendring der én endring utløser en annen for at ikke viktige kontraster skal gå tapt. I denne dialekten var et gammelt fonemisk skille mellom lang /e/ og lang /ɛ/ i ferd med å avvikles, også i pronomensystemet. Skillet ble nøytralisert i [e:]. Dette førte til at subjektsformen i 1. person sg. endres fra [ɛ:] til [e:], og den korresponderende avhengighetsformen fra [mɛ:] til [me:]. Den tilsvarende endringen når det gjelder avhengighetsformen for 2. person sg. ville blitt [dɛ:] til [de:], men her skjer dét i stedet at den trykksterke formen går fra [dɛ:] til [dɛ:]. Etersom den forventede formen [de:] er homofon med den trykksterke formen av det svært alminnelige 3. personspronomenet *det*, spør Torp om det kan være ønsket om å unngå et slikt sammenfall, som unektelig kan fungere meningsforvirrende, som kan være motivasjonen bak den uventede utviklingen.

---

med disse formene. Alt vi har av data om dette fenomenet til nå er anekdotisk i den forstand at det bygger på usystematisk observasjon. Men observasjonene er likevel så mange at det kan være liten tvil om at de er utbredte og derved kan danne grunnlag for en strukturanalyse. Deres sosiolingvistiske status vet vi derimot lite om.

⁴Han har senere skrevet om fenomenet i en rekke populærvitenskapelige arbeider, se Torp (1986: 105ff), (1990) og (1993).

I en lang fotnote i Torp (1982: 191) refereres det til en samtale med meg, der jeg stiller meg tvilende til at denne forklaringen kan generaliseres til alle de dialektene der endringen på den tiden hadde vist seg. I Arendal finner vi nemlig ikke et slikt sammenfall av /e:/ og /ɛ:/ som skal ha utløst endringen lenger øst, i hvert fall ikke i pronomensystemet. Det at endringen med slik letthet har spredd seg til Arendal, og senere enda lenger vest, gjør at det må være en annen gevinst språkbrukere føler at de høster når de (første pionerene) bryter med den etablerte normen og tar opp en form som bare noen år tidligere ble sett ned på som latterlig, slik tilfellet var i Arendal i årene før 1970. Når trendsetterne først har sørget for innføring av den nye formen, kan spredning forklares ved hjelp av sosiale faktorer. Men årsaken til at formen i utgangspunktet etablerer seg og så raskt greier å bryte ned oppdragernes motstand, er vanskeligere å forklare, og *kan* tyde på at det er en eller annen språkstrukturell eller læringsmessig gevinst inne i bildet. Men den må være en annen enn den Torp antyder, selv om det ikke er noe i veien for at han har rett med hensyn til hva som først fikk ballen til å rulle.

Jeg skal derfor i denne artikkelen videreføre tankegangen til Torp, og som ham forsøke å se fenomenet i en språkstrukturell sammenheng for å se om det evt. kan være andre faktorer enn et mulig sammenfall med et annet, (ikke-)homonymt pronomet. Den strategien jeg legger opp til, er å se formene som realiserer 2. person sg. som del av to isolerte subgrammatikker, som med noe varierende omfang danner en minifonologi og en minimorfologi. Med ”mini-” mener jeg her at avgrenset domene innenfor grammatikken der vi finner mønstre som ikke er til stede i grammatikken som helhet. Slike minisystemer er ikke noe som bare finnes i arendalsdialekten, men det er mulig at måten de er strukturert på kan gi antydninger om hvorfor denne endringen har kunnet trenge gjennom så raskt akkurat her.

Observasjoner og systematisering

De to subsystemene vil bli presentert og diskutert med utgangspunkt i tabellen under (1) nedenfor, som gir de ulike formene av de personlige pronomene for 1. person og 2. person entall, samt de refleksive pronomene. De er på vanlig måte sortert morfologisk i en subjektform og en avhengighetsform, som da utgjør et rudimentært kasussystem vi i norsk bare finner blant personlige pronomener. Innenfor hver av disse gruppene får vi ulike realisasjoner etter om pronomet realiseres med trykk eller ikke.⁵ Dette er en fonologisk basert kategorisering, selv om valget av kategoriene kan skje lenger opp i systemet, både i grammatikkens intonasjonsmodul, som avgjør hvor setningsaksentene faller, og som vi skal se, i syntaksen.

Over dette settet av pronominalformer kan vi også definere en minifonologi med særtrekk som vi i liten eller ingen grad finner igjen i fonologien generelt i arendalsdialekten. I tillegg

---

⁵ ‘Setningsaksent’ vil kanskje være mer dekkende, men merk at det er de trykksterke formene vi også får når pronomet uttales i isolasjon.

til den vanlige vekslingen mellom lang og kort vokal i henholdsvis trykksterk og trykksvak realisasjon, et prinsipp som er generelt i norsk, finner vi vokalrealisasjoner som vi ikke finner igjen i tilsvarende fonologiske omgivelser utenfor denne minifonologien. Lang [e:] er sjelden, om den overhodet finnes i andre sammenhenger, unntatt som realisasjon av presens av kopulaverbet *å være* under sterk emfase.⁶ I systemet i (1) alternerer i tillegg [e:] med [æ] styrt av trykk. Sistnevnte forekommer ellers i systemet bare som allofon av (kort) /e/ umiddelbart foran og etter /r/, som i [¹stærk], ‘sterk’ og [¹stræk], ‘strek’, men blant pronomenene forekommer den altså uavhengig av /r/.

En måte å formulere dette mønsteret på er å si at den trykkinduserte alternasjonen i høyde vi ellers i systemet finner mellom lang [e:] og kort [ɛ], som i [¹me:trisk], ‘metrisk’ vs. [mɛ¹trik], ‘metrikk’, i pronomensystemet er blitt flyttet ned ett trinn i vokalfirkanten, til en alternasjon mellom [ɛ:] og [æ]. Selv om en med utgangspunkt i streng strukturalistisk vekt på minimale par kan etablere en fonemisk kontrast mellom [e:] og [ɛ:] gjennom et minimalt par som [me:] ‘med’ mot [mɛ:] ‘meg’, er korrespondansene [e:] ~ [ɛ] og [ɛ:] ~ [æ] komplementært fordelt morfologisk, og kan derfor fra et generativt synspunkt sies å representere realisasjoner av den samme fonem- eller allofonrelasjonen, alt ettersom man anser vokallengde for å være underliggende eller ikke.

(1)

	Subjektsform		Avhengighetsform	
	Trykksterk	Trykksvak	Trykksterk	Trykksvak
1. p., sg	ɛ:	ɛ / æ	mɛ:	mæ
2. p., sg., eldre	dɛ:	dɛ	dɛ:	dæ
2. p., sg., yngre	dɛ:	dɛ	dɛ:	dæ
3. p., reflektiv			sɛ:	sæ

Tabellen viser to unntak til dette mønsteret. I 1. person, subjektsform kan den trykksvake alternanten også realiseres som [ɛ]. Det skal jeg komme tilbake til nedenfor. I tillegg har det yngre systemet gjennom den endringen vi diskuterte i forrige avsnitt, endret symmetrien også

⁶Det er mulig at [ɛ:] også kan forekomme i perfektum partisipp av enkelte sterke verb av 1. klasse, som *hive* og *skrive*. Partisippet av det første vil da være [²hɛ.və], som da vil kontrastere med infinitivene *heve*, [²hɛ.və] og *harve*, [²hæ.və]. Jeg mener selv at jeg har i det minste tendenser til et slikt system, men mine intuisjoner når det gjelder dette, er mer enn flytende. (Etter Torps fotnote å dømme var jeg sikrere for vel 15 år siden.)

i avhengighetsformen for 2. person, der den trykksterke når det gjelder vokalkvalitet nå korresponderer med subjeksformen, og ikke med de andre avhengighetsformene.

I tillegg til at formene i (1) representerer en rest av kasussystemet som en ellers ikke finner bevart i dialekten, der 1. person flertall også må regnes inn, kan det også trekkes et annet, ikke-fonologisk skille i dette systemet. Vekslingen mellom trykksterke og trykksvake former kan ikke bare knyttes til setningsaksent eller ikke, det må også knyttes til et syntaktisk skille, nemlig skillet mellom selvstendige ord og klitika. De trykksterke formene brukes når pronomenet realiseres som et eget fonologisk ord, de trykksvake når pronomenet klitiseres til et annet ord. Ettersom pronominal klitika i norsk ser ut til å knytte seg mot venstre, i hvert fall de jeg her beskjeftiger meg med, oppfører pronomenet seg i denne egenskapen fonologisk som et suffiks, selv om det syntaktisk sett representerer et selvstendig ord.⁷

Korrespondansen mellom trykksvak (fonologisk) form og klitisk (syntaktisk) funksjon bryter sammen på ett punkt. Et klitikon er som nevnt avhengig av en vert, et fonologisk sett selvstendig ord, som det kan knytte seg til som et suffiks. Når en trykksvak form havner absolutt initialt i en ytring, vil en slik vert naturligvis mangle. I tillegg kan det finnes begrensninger på hva slags verter ulike klitika kan ta.⁸

Det synes også å være begrensninger med hensyn til hvilke trykksvake kasusformer som kan opptre i absolutt framlyd. Subjeksformer kan godt stå trykksvakt initialt, men vil da altså ikke kunne føyes inn i den syntaktiske strukturen som et klitikon, fordi en mulig vert mangler. Når avhengighetsformer flyttes fram derimot, fokuseres de, og synes dermed å få trykk. Det virker med andre ord umulig å uttale setningene "Ham kjente jeg godt" og "De vet at ham kjente jeg godt" uten et visst minimum av trykk på pronomenet 'ham'. Det framflyttede pronomenet blir derved realisert som et selvstendig fonologisk ord, hvis fremste kjennemerke er at det inneholder en trykksterk stavelse.

Det er i dette skillet mellom trykksvak ikke-klitisert subjeksform og klitisert subjeksform at forskjellen mellom [ɛ] og [æ] som trykksvak realisasjon av subjeksformen i 1. person kan formuleres. Den sistnevnte formen, som med hensyn til vokalkvalitet korresponderer med de trykksvake avhengighetsformene, brukes som klitikon, dvs i omgivelser der det finnes syntaktisk materiale som det kan knytte seg til, mens [ɛ], som med hensyn til vokalkvalitet korresponderer med den trykksterke subjeksformen, brukes i initial stilling. Det heter med andre ord [ɛ kɔm ¹jɛm], 'Jeg kom hjem', men [at-æ kɔm ¹jɛm], 'At jeg kom hjem, ...', der

---

⁷Klitikonbegrepet jeg opererer med er relativt løst. Klitika er en kategori som er vanskelig å avgrense presist, og hensikten med denne artikkelen er ikke å bidra til en avklaring i så måte. For det herværende formål regner jeg her med enklise, det vil si tilknytning til en vert til venstre for klitikonet. For en mer prinsipiell diskusjon av klitisering i norsk henviser jeg leseren til Johannessen (1988) og de kildene som det vises til der.

⁸Ifølge Christensen (1985) kan pronominal klitika i osломål bare knytte seg til finitt verb eller konjunksjon.

uthevet skrift representerer setningsaksent.⁹ Dersom setningsaksent også plasseres på pronomenet, blir formen i begge tilfeller [ɛ:], dvs [¹ɛ: kɔm ¹jɛm] og [at ¹ɛ: kɔm ¹jɛm]. Vi ser at syntaktisk uavhengighet, uavhengig av trykk og kasusskille, derved kan sies å bli signalisert av den høyere vokalkvaliteten i [ɛ], mens syntaktisk avhengighet signaliseres ved hjelp av [æ].¹⁰

En parallell forbindelse mellom form og funksjon finner vi også ellers i pronomensystemet. I arendalsdialekten finner vi en slik parallell i 3. person sg. mask. og fem., der de trykklette formene mangler initial [h] unntatt i absolutt initial stilling, der h-en uttales også når pronomenet er et trykklett subjekt, sammenlign [hu ¹sɛ:æ-mæ] ‘Hun ser meg’, [ɛ ¹sɛ:r-u] ‘Jeg ser henne’ og [nɔr-u ¹sɛ:æ-mæ] ‘Når hun ser meg’. Ettersom /r/ vokaliseres eller faller bort foran konsonant, men konsekvent realiseres foran vokal, viser disse eksemplene at pronomenet er vokalinitialt i de to siste eksemplene. (*[u ¹sɛ:æ-mæ] er i følge min intuisjon ikke velformet.) Bortfallet av /h/ følger automatisk om vi antar at de trykklette formene uten initial [h] er klitika, og ikke selvstendige ord, ettersom /h/ i norsk bare kan realiseres ordinitialt og først i en trykksterk stavelse uavhengig av posisjon i ordet.¹¹

---

⁹I de lydskrifteksemplene som følger, markerer jeg klitisering ved hjelp av bindestrek mellom vert og klitikon.

¹⁰Arne Torp har gjort meg oppmerksom på at vi i andre dialekter i distriktet (men ikke i Arendal) finner et helt tilsvarende skille når det gjelder nøytrumsformen av 3. person sg. *det*. Som klitikon uttales det [də], mens det som trykksvakt ikke-klitikon uttales med en høyere vokal, [de], en vokal som en også ellers finner igjen som realisasjon av kort /e/ der den alternerer med lang. I Arendal realiseres begge formene av dette pronomenet med schwa.

¹¹En lignende veksling finner vi i pronominalsystemet i østlandsk. Ifølge Larsen (1907: 112) er den trykksterke feminine subjektsformen i oslomålet [hæ:], og den ‘ubetonte’ formen [a]. For maskulinum finner vi [han] trykksterkt, og [n] som ‘ubetont’ form. Larsen skriver at “[d]e ubetonede nominativer [ʾn og a kan her anvendes også foran verbet, [...]; dog vakler mine hjemmelmænd for dialekten noget heri.” Det gjøres ikke nærmere greie for denne vaklingen, men i Christensen (1986) finner vi en utgreiing som kanskje kaster lys over den. Vekslingen mellom ubetont hæ/han og ubetont a/n følger i store trekk den vi har påvist for ε/æ og for hu/u i arendalsdialekten. Trykklett [hæ] og [han] brukes når pronomenet ikke kan klitiseres, [a] og [n] brukes som klitikon.

Christensens analyse skiller seg fra min på enkelte punkter, som ikke er sentrale i denne sammenhengen. Blokkeringen av et forfeltsframflyttet klitikon avledes hos Christensen fra syntaktiske faktorer, mens jeg ser den som pragmatisk styrt, fokusering medfører at leddet som flyttes fram må ha et minimum av trykk. Christensen viser også til at [a] og [n] ikke er mulig når pronomenet kommer umiddelbart etter ‘ikke’: "Jeg vet at ikke hæ / *a kommer. Her er jeg sant å si noe usikker på om det samme er tilfelle i arendalsdialekten når det gjelder 1. person sg, dvs. om det heter: [han vet at iç ε kɔm.mɔ] eller [han vet at iç-æ kɔm.mɔ]. Christensen forklarer dette med at ‘ikke’, som verken konjunksjon eller finitt verb, derved ikke er en mulig vert for klitika. Ettersom hu/han mister h-en etter ikke, og den finale schwaen i ‘ikkje’ faller foran 1. persons så vel som 3. persons

Dette skillet fører til at vi må foreta enda en inndeling av formene i (1), nemlig i klitiske og ikke-klitiske former. For avhengighetsformene faller inndelingen i trykksterke og trykksvake sammen med denne inndelingen, de trykksvake vil alltid føye seg inn under et foregående fonologisk ord som trykklette, syntaktiske suffikser. Men for subjektsformene fører dette til en videre inndeling av de trykksvake, nemlig i klitiske og ikke-klitiske former. Blant formene som er tatt med i (1) får vi ulike former bare i 1. person sg., ikke i 2. person, og naturligvis ikke blant refleksivene, som mangler subjektsform. Men analysen støttes av fordelingen av ulike realisasjoner av 3. person sg. mask. og fem., der vi finner et tilsvarende skille, ikke bare i arendalsdialekten, men også tilsynelatende i østlandsk, jf fotnote 8.

Ut fra dette kan vi nå utvide tabellen under (1) til også å omfatte hankjønns- og hunkjønnsformene i 3. person sg. Tabellen under (2) viser hele systemet for entallsformene, med de trykksvake subjektsformene fordelt over –E for ikke-klitiske former, og +E for klitiske.

(2)

	Subjektsform			Avhengighetsform	
	Trykksterk	Trykksvak		Trykksterk	Trykksvak
		– E	+ E		
1. p., sg	ɛ:	ɛ	æ	mɛ:	mæ
2. p., sg., eldre	dɛ:	dɛ		dɛ:	dæ
2. p., sg., yngre	dɛ:	dɛ		dɛ:	dæ
3. p., refleksiv				sɛ:	sæ
3. p. sg. mask	han	han	an	han	an
3. p. sg. fem	hu:	hu	u	hu:	u

Analyse

La oss nå gå enda nærmere inn på de strukturelle relasjonene som holder sammen den subgrammatikken som er framstilt i tabellen under (2). Som nevnt kan dette mønsteret karakteriseres som et isolert morfologisk mønster i forhold til det totale systemet, spent fast i et relativt symmetrisk sett av fonologiske korrespondanser som i forhold til det generelle, fonologiske systemet i språket også er avvikende. Vi har med andre ord å gjøre med en

---

pronomenene, er det nærliggende å tolke disse som klitika i arendalsdialekten.

subgrammatikk der avvik på det meningsbærende artikulasjonsplanet synes å gjenspeiles som avvik også på det meningsdifferensierende planet. Det er fristende å anta at denne korrespondansen er med på å holde systemet på plass, og derved til å gjøre det lettere å lære. Ettersom formene på hver linje ikke kan utledes fra hverandre ved hjelp av generelle, morfologiske regler, må hver enhet i systemet læres som et eget ord, eller leksikalsk oppslag. I tillegg må selve systemet, bruken og relasjonene mellom de enkelte ordene som inngår i paradigmet, både med hensyn til kasus og klitisering, læres som avvik og ikke som del av et generelt mønster i språket.

Vi kan altså tenke oss at det avvikende lydsystemet gir signaler til det språklærende barnet om at her er det også andre avvik som skal læres. Systematikk i systemet i form av symmetriske korrespondanser kan vi anta vil lette slik læring, og de lydlige korrespondansene vil da bidra til at systemet skal kunne overføres fra generasjon til generasjon uten gjennomgripende forandringer. Elementer i systemet som derimot faller utenfor slike korresponderende mønstre, kan vi kanskje anta vil ha tilsvarende lett for å undergå endringer, ved at de mangler fotfeste i et relativt sett større mønster, selv om dette større mønsteret i seg selv representerer et avvik i forhold til det overordnede systemet.

La oss nå systematisere slike relasjoner i systemet og se nærmere på hvordan de morfologiske kontrastene implementeres lydlig linje for linje i tabellen. 1. person representerer et fullt differensiert sett av former, hver kategori er representert av en egen, lydlig form. Forholdet mellom trykksvak og trykksterk form uttrykkes gjennom vokalkorting. I tillegg finner vi vokalmotsetningen [ɛ] ~ [æ], som nesten, men ikke helt, korresponderer med skillet trykksterk / trykksvak, fordi den ikke-klitiske, trykksvake subjektsformen har [ɛ]. Ettersom denne i kvalitet er lik den trykksterke subjektsformen, uttrykkes kontrasten mellom de to frie subjektsformene utelukkende ved vokalkorting. Av dette følger at alternasjonen i kvalitet først og fremst representerer motsetningen mellom klitisering / ikke-klitisering, mens vokalkorting manifesterer kontrasten mellom trykksvak og trykksterk. Denne siste motsetningen er generell i norsk og kan ses på som en automatisk og forutsigbar følge av trykkalternasjon.¹²

Den siste morfologiske kontrasten i 1. person, den mellom subjektsform og avhengighetsform, manifesteres i at en konsonant, /m/ settes inn foran vokalen i avhengighetsformene. (Refleksivformene mangler naturligvis kassuskillet, de er pr. definisjon avhengighetsformer.)

La oss så, før vi går løs på den variable 2. person, analysere 3. person mask. og fem. på samme måte. En av de morfologiske motsetningene er her lydlig nøytralisert, nemlig

---

¹²Se Eliasson (1985) for en diskusjon av hvordan trykk styrer realisasjon av vokallengde i svensk. Hans analyse kan, så vidt jeg kan se, uten videre overføres til norsk. I tillegg finner vi systematisk korrespondanse mellom trykk og lengde i funksjonsord som f.eks. preposisjoner.

kasusmotsetningen mellom subjektsform og avhengighetsform. Forholdet mellom klitisering og ikke-klitisering uttrykkes ved hjelp en prevokalisk /h/ i de ikke-klitiske formene, som faller bort i de klitiske. Trykk-kontrasten uttrykkes på samme måten som i første person, gjennom lengdealternasjon: De trykksterke formene har på vanlig måte lang vokal, de trykksvake kort.

Ettersom skillet mellom klitisk og ikke-klitisk og trykksterk og trykksvak er fullt ut sammenfallende i avhengighetsformene i 1. person, 2. person og refleksivformene, kan den ene utledes fra den andre. I 3. person realiseres forskjellen annerledes, her bærer den vekslende initiale h-en primært skillet mellom klitisk og ikke-klitisk form, mens skillet trykksterk og trykksvak ikke realiseres i en egen, segmental kontrast.

Vi kan oppsummere: Bare i 1. person realiseres alle de grammatiske kategoriene gjennom egne former. 3. person mangler kasusskillet formelt, og realiserer primært skillet klitisk vs. ikke-klitisk form. Refleksivformene, som ellers er helt parallelle med 1. person, mangler kasusskillet også reelt. I forhold til den fulle, formelle realisasjonen i 1. person er derfor kategoriene under 3. person defektive ved at ikke alle de tre kategoriene kasus, klitisering og trykk er formelt skilte. Tabellen under (3) viser i oversikts form hvordan disse kategoriene er defektive i forhold til 1. person. Forholdene i 2. person, som vi nå skal ta for oss, er også tatt med i tabellen.

(3)

	Kasus	Klitika	Trykk
1. person	√	√	√
2. person	√		√
Refleksiv			√
3. person		√	√

Hva nå med de to systemene for 2. person og deres posisjon i dette systemet? I motsetning til 1. person er det verken i det eldre eller det nye systemet noen forskjell mellom klitisk og ikke-klitisk trykklett form i subjektsformene, for begge finner vi [dʌ]. Forholdet mellom trykksterk og trykksvak form uttrykkes gjennom den obligatoriske lengdealternasjonen, og i avhengighetsformene i det eldre systemet også gjennom vokalskifte mellom [ɛ] og [æ].

Men mens denne vokalkontrasten markerer forskjell mellom klitisk og ikke-klitisk form i 1. person, er den i 2. person en redundant realisasjon av skillet mellom trykklett og trykksterk form, fordi klitisering her ikke er formelt realisert. Skillet er med andre ord ikke grammatisk nødvendig, fordi skillet mellom trykksterk og trykksvak likevel er signalisert gjennom vokallengde. Derved oppstår det en *tilsynelatende* lokal parallell mellom avhengighetsformene i 1. og 2. person, ettersom begge uttrykkes i vokalmotsetningen [ɛ] ~

[æ]. Men parallellen er altså tilsynelatende, fordi motsetningen i 1. person har grammatisk funksjon og tjener til å differensiere klitisk og ikke-klitisk form, mens den i 2. person ikke kan gis en slik overordnet funksjon over hele linjen, nettopp fordi klitiske former mangler i den kategorien der grammatikken gjør det formelt mulig å skille mellom trykk og klitisk funksjon, nemlig i subjektskategorien. Lengdealternasjonen er derved tilstrekkelig i 2. person og kvalitetsalternasjonen blir redundant. I 1. person er den derimot som nevnt ikke redundant, her bærer den alene og ikke-redundant den grammatiske kontrasten mellom klitisk og ikke-klitisk trykklett form.

Det er denne falske parallellen som oppheves gjennom den endringen som har ført til det nye systemet. Forskjellen mellom trykksterk og trykklett form i avhengighetskategorien er nå aksentuert gjennom et enda klarere vokalskifte, [ʌ] ~ [ɛ], som er unikt i det systemet som er framstilt i (2). Den falske parallellen mellom 1. og 2. person som vokalalternasjonen mellom [ɛ] og [æ] representerte er derved eliminert.¹³ Samtidig innebærer det nye systemet at en annen og sann korrespondanse mellom 1. og 2. person er opprettet. I 1. person representerer formene med [ɛ] de selvstendige formene uavhengig av trykk. I 2. person finner vi en tilsvarende korrespondanse i det gamle systemet bare i subjektsformene. Riktignok mangler skillet mellom klitisk og ikke-klitisk, men den formen som representerer begge disse formene, har samme vokalisme, [ʌ], parallelt med [ɛ] i trykksterk og trykksvak ikke-klitisk form i 1. person. I 1. person griper som nevnt denne korrespondansen over i avhengighetsformene, ved at den selvstendige, trykksterke avhengighetsformen her har samme vokalisme. Og her er vi ved poenget: Endringen i 2. person har ført til at nøyaktig den samme korrespondansen er innført i 2. person, også her har alle selvstendige former uavhengig av kasus og trykk nå samme vokalisme, mens den eneste, og derved avvikende, klart klitiske formen står tilbake med en avvikende vokalisme.

Utgangspunktet for denne artikkelen var at i et såpass sært subsystem som det vi har å gjøre med her, vil best mulige korrespondanser mellom grammatisk funksjon og lydlig uttrykk kunne bidra til å gjøre systemet lettere lærbart og derved lettere å opprettholde. Det lar seg naturligvis ikke bevise uten videre at den endringen som har skjedd har bidradd til dette, men jeg har i det minste vist at ved denne endringen er en falsk korrespondanse mellom 1. og 2. person ryddet av veien, mens en virkelig korrespondanse på det grammatiske planet har fått en klarere avbildning i en lydlig korrespondanse: Selvstendige former har samme vokalisme, i motsetning til utvetydig ikke-selvstendige former.

Det ligger en interessant prediksjon innebygget i denne analysen. Den logiske videreføringen av endringen fra [de:] til [dæ:] i trykksterk avhengighetsform ville være at en også i 2. person innførte skillet mellom klitisk og ikke-klitisk form ved at ta i bruk [dæ] som

---

¹³Det må riktignok medgis at parallellen fremdeles er til stede mellom 1. person og reflektivformene, men i og med at vi i den sistnevnte helt mangler subjektsformer, blir denne relativt perifer i denne sammenhengen.

klitisk subjektsform. Da ville parallelliteten mellom 1. person og 2. person bli enda bedre. Vi ville da få [dʉ kɔm ¹jɛm], ‘Du kom hjem’, men [fɔ-dæ kɔm ¹jɛm], ‘For du kom hjem, ...’.

Det finnes imidlertid et forhold som gjør en slik utvikling tvilsom, og det er at dette ville føre til et lydlig sammenfall mellom 1. og 2. person i en såpass viktig omgivelse som etter konjunksjonen *at*. Her ville d-en i 2. person assimileres til t-en i konjunksjonen, slik at enten den underliggende formen er /æ/ eller /dæ/, dvs. enten taleren tar sikte på ‘At du kom hjem’ eller ‘At jeg kom hjem’, ville uttalen i begge tilfeller bli [at-æ kɔm ¹jɛm].

Derved ender vi litt ironisk der Arne Torp endte sin diskusjon i 1980, nemlig i en funksjonell forklaring som tar utgangspunkt i at faren for lydlig nøytralisering av viktige betydningskontraster kan styre språkforandring. Torp forklarte en gjennomført endring med at det å ikke gjennomføre den ville ha ført til et slikt sammenfall. I denne artikkelen har jeg stilt spørsmålstegn ved om Torps forklaring fra den gang lar seg generalisere til alle dialektene som er berørt av endringen, og jeg har satt fram en mulig alternativ forklaring som ikke bygger på unnvikelse av sammenfall. Men for å forklare at endringen sett fra dette perspektivet ikke er ført til sin logiske konklusjon, må jeg ty til samme forklaring som Torp, nemlig unnvikelse av sammenfall av viktige kontraster. Nå er det i og for seg ikke noe i veien med selve forklaringstypen, kjedereaksjoner er vel relativt godt belagt. Men de passer ikke overalt. Også analogi, som er det jeg har trukket på her, er en kjent og kjær forklaringsform i historisk språkvitenskap.

Litteratur

- Christensen, Kirsti Koch 1985. ‘Subject Clitics and A-bound Traces’. *Nordic Journal of Linguistics* 8: 1-23.
- Eliasson, Stig 1985. ‘Stress Alternations and Vowel Length: New Evidence for an Underlying Nine-Vowel System in Swedish’. *Nordic Journal of Linguistics* 8:101-129.
- Johannessen, Janne Bondi. ‘Klitika – en avgrensning’. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 7: 117-147.
- Kristoffersen, Gjert 1980. *Dialektutvikling hos skolebarn*. Oslo: Novus
- Larsen, Amund B. 1907. *Kristiania bymål*. Kristiania: Cammermeyers boghandel.
- Torp, Arne 1980. ‘Samanheng mellom fonologi og morfologi i lys av tri dømme frå norske dialektar’. *Maal og Minne* 1980: 181-192.
- 1986. *Landvikmålet*. Grimstad: Landvik historielag.
- 1990. ‘Sørlandet’. I Ernst Håkon Jahr (red.) 1990: *Den store dialektboka*, s. 29 - 43. Oslo: Novus forlag.
- 1993. ‘«Nå skal jeg skrive litt om du»’. *Språknytt* 2-1993, s. 7 og 3-1993, s. 5.